

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра економічної теорії та конкурентної політики

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**РОЗВИТОК КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ
УКРАЇНИ**

Студента 2 курсу 9м групи

спеціальності

073 «Менеджмент»

спеціалізації «Управління в
сфері економічної
конкуренції»

Жакуна

Олексія

Олеговича

Науковий керівник

доктор економічних наук
професор

Герасименко

Анжеліка

Григорівна

Гарант освітньо-професійної
програми науковий

доктор економічних наук
професор

Уманців

Юрій

Миколайович

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ	
1.1. Еволюція змісту та структури ринку банківських послуг	6
1.2. Державне регулювання ринку банківських послуг	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ	
2.1. Інституційне середовище конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг	18
2.2. Динаміка структурних передумов розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України	25
РОЗДІЛ 3. СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ.....	33
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Сучасний стан розвитку економіки України потребує постійної уваги до банківської системи в цілому і комерційних банків зокрема, проведення політики, спрямованої на створення сприятливих умов для їх стабільного та ефективного функціонування. Ця потреба обумовлюється тим, що банківська система України - одна з найважливіших і невід'ємних структур ринкової економіки і є одним з основних чинників політики економічного зростання. Адже через неї здійснюється процес акумуляції фінансових ресурсів суспільства і забезпечується їх найефективніше і раціональне використання.

Проблеми розвитку конкуренції у банківській сфері та конкурентоспроможності вітчизняних банків знаходять своє відображення у багатьох наукових працях таких відомих вчених та дослідників, як: Я. Базилюк, Т. Гірченко, Ю. Заруба, А. Качурин, Т. Клименко, І. Коломієць, В. Лагутін, С. Нечаєв, В. Павлова, В. Ткачук, С. Тігіпко, Ю. Уманців та ін. Водночас, стрімкий розвиток інформаційних технологій, що застосовуються у банківській справі та суміжних видах діяльності, прискорення глобалізаційних процесів тощо вимагають від банків перегляду їх конкурентних стратегій, а від держави – оновлення методик контролю за діяльністю банків, в тому числі щодо дотримання ними правил чесної конкуренції. Для обох процесів важливим є визначення ключових детермінант розвитку конкуренції у банківському секторі.

Метою випускного кваліфікаційного дослідження є оцінка конкурентного середовища на українському ринку банківських послуг, виявлення тенденцій, проблем та перспектив розвитку конкуренції.

Виходячи із наведеної мети сформульовано такі **завдання випускного кваліфікаційного дослідження:**

- дослідити еволюцію змісту та структури ринку банківських послуг;
- з'ясувати теоретичні засади державного регулювання ринку банківських послуг;
- визначити інституційне середовище конкуренції на ринку банківських послуг;
- проаналізувати динаміку структурних передумов конкуренції на ринку банківських послуг в Україні;
- визначити напрямки та способи стимулювання розвитку конкуренції на ринку банківських послуг.

Об'єктом випускного кваліфікаційного дослідження є ринок банківських послуг України.

Предметом випускного кваліфікаційного дослідження є передумови та інструментарій розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України.

Методами випускного кваліфікаційного дослідження. Випускна кваліфікаційна робота базується на використанні системного і структурно-функціонального підходів та таких методів економічних досліджень, як емпіричні, статистичні, порівняльного аналізу, економіко-математичні, що дозволили оцінити параметри інтенсивності конкуренції на ринку банківських послуг.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі і нормативні акти органів державної влади щодо регулювання конкуренції на ринку банківських послуг України, матеріали Антимонопольного комітету України та Національного банку України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених.

Теоретична значущість одержаних результатів полягає у детермінації різновекторності інституційного впливу державного регулювання на розвиток конкуренції на ринку банківських послуг України та встановленні необхідності їх збалансування в процесі формування ефективного регуляторного середовища в банківському секторі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні матеріали та теоретичні положення роботи доведені до рівня конкретних пропозицій і можуть використовуватися для наукового обґрунтування вищими органами державної влади відповідних законодавчих актів, документів програмного характеру, а також можуть бути використанні як методичні розробки та практичні рекомендації у роботі Антимонопольного комітету України та Національного банку України.

Публікації. Одна з основних частин випускної кваліфікаційної роботи викладена у науковій статті «Детермінанти розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України», опублікованій у збірнику наукових статей магістрів «Управління і адміністрування». Частина II.- К.:КНТЕУ, 2020.

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 47 сторінок, із них 41 сторінка основного тексту. Випускна кваліфікаційна робота містить 3 таблиці та 4 рисунки.

РОЗДІЛ I. ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

1.1. Еволюція змісту та структури ринку банківських послуг

Ринкова економіка ґрунтується на функціонуванні різних типів ринків, які можемо поділити на два основні класи: ринки товарів та ринки ресурсів. Відповідно до другої групи ринків відноситься ринок фінансових ресурсів, перерозподіл яких відбувається в тому числі за посередництвом банків на ринку банківських послуг.

Банківська система України останніми роками знаходиться у стані системної кризи, яка зумовлена сировинною моделлю розвитку національної економіки, постійним дефіцитом довгострокових банківських ресурсів, диспропорціями банківських балансів та неефективними діями монетарного регулятора, що в кінцевому результаті призвело до девальвації гривні, вразливості банків та їхніх клієнтів до валютних шоків. Активний розвиток і розширення сфер діяльності банків вимагає окреслення пріоритетних напрямів упровадження нових послуг, на яких повинні бути сконцентровані зусилля. Під впливом посилення міжбанківської конкуренції на банківському ринку України проявляється тенденція до розширення ряду наданих послуг. Це насамперед пояснюється тим, що кожен банк прагне збільшити власні прибутки, мобілізувати додаткові ресурси і розширити базу клієнтів банку, підвищити власний рейтинг на ринку. Сектор банківських послуг в Україні несе на собі відбитки ліберального банківського законодавства, що надає суб'єктам можливість проведення операцій в різних секторах ринку позичкового капіталу та дає клієнтам широкий вибір фінансових послуг. Таким чином, комерційні банки стають ключовою і базовою ланкою

кредитних систем. За існуючої універсальної структури Закон України "Про банки і банківську діяльність" не містить обмежень відносно окремих видів операцій і сфер фінансового обслуговування, крім положень статті 48, згідно якої банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника[1].
Всі комерційні банки можуть надавати клієнтам повний набір послуг за умови отримання ліцензії на здійснення відповідних операцій [2].

У світовій економіці відбуваються зміни, які мають вплив на банківський сектор. Вплив світових фінансових криз на діяльність банків відображає складний процес пристосування кредитної системи до нових макроекономічних умов. Проблеми ліквідності і скорочення пропозиції на ринку міжбанківських кредитів потребують зваженого підходу до напрямів розміщення банківських ресурсів та їх структурної диверсифікації. Слід зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення елементів, що характеризують ринок банківських послуг. Вітчизняні вчені відносять до банківських послуг сукупність банківських операцій. Зарубіжні економісти розглядають банківські операції з позиції різновидів банківських послуг та відносять до цього ринку такі види діяльності банку, як управління грошовими ресурсами, споживчий кредит, лізинг. В українському законодавстві відсутнє чітке визначення категорії «банківські послуги». Проаналізувавши наукові роботи вчених ми виділили декілька визначень «банківських послуг».

Зокрема, Ж. Матук зазначає, що банківська послуга є задоволенням фінансового попиту клієнтів з урахуванням фінансових можливостей банку [3, с. 11]. В. І. Міщенко та Н.Г. Слав'янська стверджують, що банківська послуга визначається як результат проведення банківської операції,

спрямованої на задоволення потреб споживачів – клієнтів банківської установи [4, с. 48].

У своєму дослідженні ми будемо дотримуватися точки зору Ю. Данилової, на думку якої «банківські послуги – це будь-які банківські операції та дії працівників банку щодо задоволення потреб клієнтів фінансових установ, а також операції, що дистанційно здійснює клієнт банку завдяки використанню запропонованих банком можливостей онлайн банкінгу; які зазвичай пов'язані з рухом грошових коштів та можуть надаватися в платній так і безоплатній основі (консультування, впровадження нових технологій тощо)[5, с.34].

Формування світового ринку банківських послуг було спричинено цілою низкою як економічних, так і фінансових, правових та інших факторів. Узагалі створенню та розвитку ринку послуг передував розвиток світового ринку товарів. Поступове збільшення обсягів світової торгівлі, значна конкуренція товаровиробників призвели до появи нецінової конкуренції, тобто продаж товарів супроводжується наданням певних послуг, як, наприклад, транспортування страхування, банківські та фінансові послуги тощо. Згодом ці сукупні послуги стали відокремлюватися і формувалася ринок банківських послуг [6, с.21].

Еволюція становлення банківських послуг в Україні пов'язана з етапами розвитку суспільства та зі зміною потреб клієнтів, через які видозмінювалася і сама банківська послуга. Розглянемо ринок банківських послуг на кожному з етапів становлення банківської системи(Табл.1).

Таблиця 1

Еволюція розвитку ринку банківських послуг України

Етап	Основні тенденції розвитку ринку банківських послуг	Пріоритети на ринку банківських послуг
1 етап (1988-1992рр.)	Ринок банківських послуг тільки починає свій розвиток. Прийнято Закон України «Про банки та банківську діяльність» [26]. Стихийний розвиток ринку, суб'єкти конкурентного середовища змінюються, нормативно-правове регулювання ринку ще не сформовано	Кредити, ощадні вклади, розрахунково-касові операції. Банки не створювали нові види послуг.
2 етап (1993-1994рр.)	Недовіра фізичних та юридичних осіб до банків. Відсутність завдання по впровадженню нових послуг, а намагання утримати позиції на ринку шляхом збільшення обсягу коштів	Збільшення обсягу вкладів, що дозволило банкам збільшити кількість кредитних послуг. Розвиток асортименту депозитних банківських послуг був призупинений і банки не здійснювали розробку нових та не запозичували у інших фінансових установ
3 етап (1995-2001рр.)	Поява банків з іноземним капіталом, які приносять на ринок нові технології і послуги. Спостерігається підвищення якості послуг, впроваджуються нові послуги	Стрімкими темпами збільшується обсяг надання кредитних та депозитних послуг. Збільшується обсяг кредитування інвестиційної діяльності.
4 етап (2001-2007рр.)	Бурхливий розвиток ринку банківських послуг. Банківські установи використовують мережеву стратегію при формуванні каналів просування та супроводження банківських послуг до споживача. Розширення банками філіальної мережі.	Збільшення асортименту нових банківських послуг під впливом інтернету, покращення якості послуг та впровадження пластикових карток.
5 етап (2007-2009рр.)	Стрімке зниження обсягів банківських послуг. Призупинення впровадження інноваційних технологій, які б покращували якість банківських послуг. Збільшення рівня недовіри споживачів.	Банки не здійснюють розробку та впровадження нових видів послуг.
6 етап (2009 – наш час)	Збільшення обсягів банківських послуг. Переоцінка банками якості власних послуг. Інвестування коштів в інновації з метою підвищення якості. Стратегія банків переорієнтована на утримання позицій на ринку фінансових послуг. Активізація впливу непрямих конкурентів, які пропонують товари субститути (страхові компанії, інвестиційні компанії, пенсійні фонди)	Розробка нових послуг спрямована на зниження собівартості та покращення якості банківських послуг.

Джерело: [7].

Характерними рисами сучасного етапу еволюції ринку банківських послуг є уніфікація правил гри на міжнародному ринку банківських послуг та зміцнення ролі міжнародних організацій, інтенсифікація процесів транснаціоналізації банківської діяльності та розширення присутності іноземних банків у національних банківських системах, посилення процесів консолідації та капіталізації банківського капіталу й універсалізація банківської діяльності, широкомасштабне впровадження інновацій та разом з тим підвищення вразливості ринку до зовнішніх потрясінь й швидкість поширення кризових тенденцій тощо [8, 198].

Також підтримуємо точку зору Ю. Данилової, яка виділяє основні чинники, які вплинули на формування та розвиток світового ринку банківських послуг:

1. Об'єктивні: відкритість національних ринків, глобалізація, процеси злиття та поглинання ТНК та розвиток ринку цінних паперів
2. Суб'єктивні - посилення конкуренції на світовому фінансовому ринку і бажання банків збільшити свої прибутки;
3. Економічні: розвиток міжнародного ринку капіталів, деіндустріалізація розвинених країн і трансформація їх національних держав, розвиток науково-технічного прогресу;
4. Правові - виникнення міжнародних економічних організацій.

Більшість науковців пропонують розглядати ринок банківських послуг за продуктовою структурою, географічним охопленням та за перспективами розвитку.

З точки зору продуктової структури, ринок банківських послуг являє собою сукупність пропонованих для продажу банківських послуг. Це обумовлює виділення у його структурі певних сегментів, що відповідають окремим групам банківських продуктів [9, с. 42]:

- ринок кредитних послуг;
- ринок інвестиційних послуг;
- ринок розрахунково-касових послуг;
- ринок депозитних послуг та інших;
- ринок консультативних послуг;
- ринок трастових послуг;
- ринок електронних банківських послуг;
- ринок банківського обслуговування внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

За географічним охопленням можуть бути виділені локальні, регіональні, загальнонаціональні і міжнародні ринки. Локальний ринок формується у межах міста або району. Регіональні ринки охоплюють територію однієї або кількох суміжних областей. Загальнонаціональний ринок банківських послуг функціонує в межах окремої національної економіки. Міжнародні ринки банківських послуг представлені як глобальним загальносвітовим ринком, так і ринками банківських послуг на рівні окремих міждержавних об'єднань.

Васильєва Т. А. за перспективами розвитку пропонує класифікувати такі основні ринки банківських послуг [10, с. 38]:

- основний ринок, на якому реалізується переважний обсяг банківських продуктів;
- додатковий ринок, на якому може бути реалізований незначний обсяг продукту;
- зростаючий ринок, що характеризується достатньо високими темпами зростання збуту банківських послуг;

- потенційний ринок, який має перспективи росту, але потребує для цього певних ресурсів і зусиль (модифікація продукту, розширення збутової мережі тощо);
- непостійний ринок, який характеризується значними перепадами в обсягах збуту;
- безперспективний ринок, операції на якому необхідно припинити;

Також за типами споживачів виділяють:

1. Ринок суб'єктів господарювання;
2. Ринок фізичних осіб;
3. Урядовий ринок;
4. Ринок фінансово-кредитних інститутів.

1.2. Державне регулювання ринку банківських послуг

Важливість державного регулювання ринку банківських послуг обумовлена необхідністю забезпечення нагляду за роботою фінансових установ і захисту прав споживачів банківських послуг. Однак незважаючи на присутність в процесі регулювання ринку банківських послуг Національного банку України, як регулюючого суб'єкту, регуляторні механізми впливу на ринок банківських послуг за умов глобалізації є складними та включають інструменти податкової політики. Особливо за умов, коли держава постає перед складним завданням пошуку оптимального варіанту забезпечення безпеки і стабільності та необхідністю економічного зростання і ринкової ефективності. Постає важливе питання пошуку найбільш ефективного інструменту регулювання ринку банківських послуг, який буде стимулювати

розвиток ринку банківських послуг та забезпечувати позитивний ефект для економічної системи в цілому.

Сучасна система регулювання ринку банківських послуг в Україні сформувалась в кінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. зусиллями держави та основних учасників ринку банківських послуг, що призвело до створення правової бази для здійснення діяльності комерційних банків та її регулювання. Чинне українське законодавство встановлює основним регулюючим органом Національний банк України. Згідно ст. 55 Закону України «Про Національний банк України» головна мета банківського регулювання визначається як безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників та кредиторів [11, с. 25].

До специфічних рис банківської системи України можемо віднести:

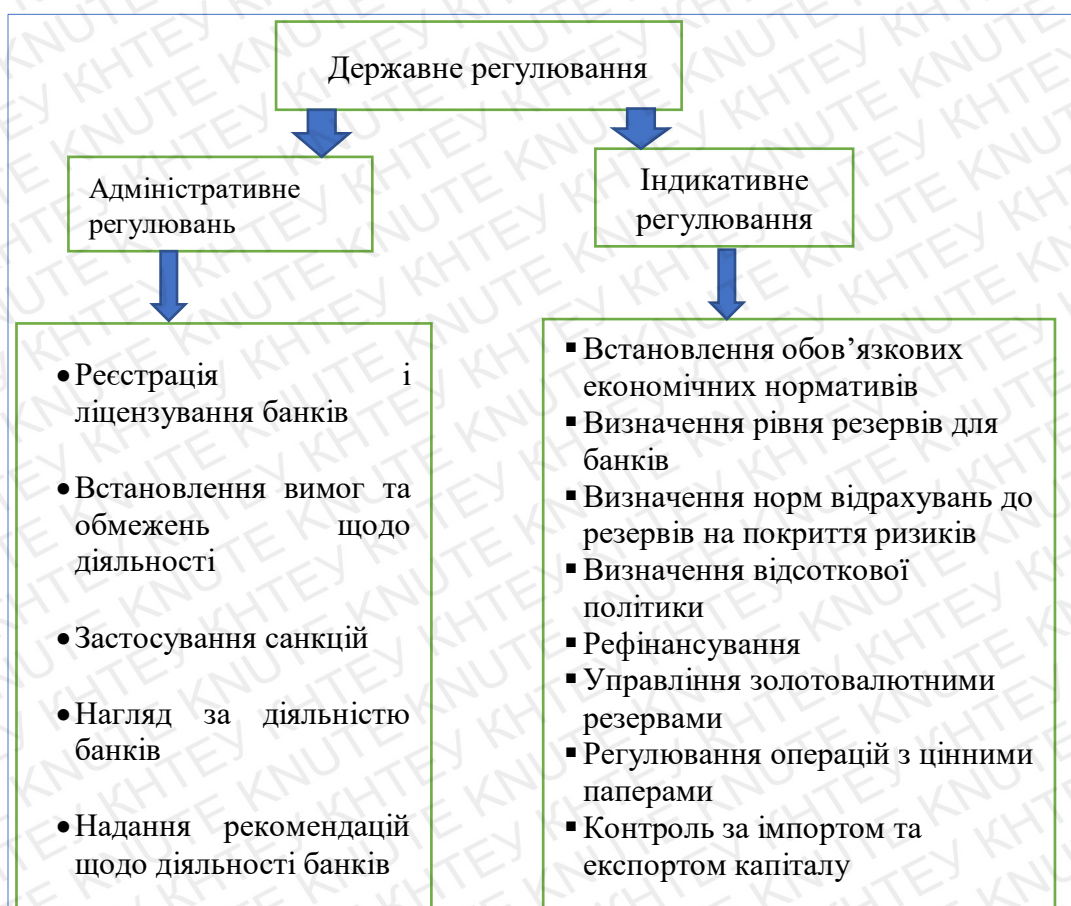
1. Дворівнева структура.
2. Централізоване регулювання роботи кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.
3. Поєднання централізованої керованості банківської системи, що залишає повну економічну незалежність та відповідальність за результати своєї діяльності комерційних банків.
4. Постійна адаптація до зміни економічної ситуації в країні, покращення методів банківської діяльності, впровадження нових операцій.

За Конституцією України основною функцією Національного банку України є створення стабільної грошової одиниці. Центральний банк в рамках свої повноважень має сприяти стабільності на ринку банківської системи та створення умов для економічного зростання, а також підтримувати політику Кабінету Міністрів України. Відносини між НБУ і урядом держави створюються на принципах підзвітності першого, але за

відсутності відповідальності. НБУ не несе відповідальність за зобов'язання органів державної влади та банків другого рівня, а останні не відповідають зобов'язанням центрального банку.

Враховуючи вплив банківської системи на економіку країни, важливості набуває організація державного регулювання функціонування та розвитку банківської системи України. За законом України «Про банки і банківську діяльність» було визначено два напрямки державного регулювання банківської діяльності, що здійснюється НБУ (Рис.1).

На власному досвіді Україна демонструє, що без держави, яка виконує регулятивної функції, неможливо досягти стабільного розвитку та забезпечити добробут населення.

Рис. 1. Державне регулювання діяльності банків, що здійснює НБУ

Джерело: [12].

В свою чергу у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» подано більш розширений перелік функцій державного регулювання ринку фінансових послуг, до складу яких, зокрема, входить ринок банківських послуг [13; с.1]:

- проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг;
- захист інтересів споживачів фінансових послуг;
- створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринків фінансових послуг;
- створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства;
- забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків фінансових послуг та захисту прав їх учасників;
- додержання учасниками ринків фінансових послуг вимог законодавства;
- запобігання монополії та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг;
- контроль за прозорістю та відкритістю ринків фінансових послуг;
- сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Також, в умовах глобалізації економічних відносин регулювання та діяльність ринку банківських послуг знаходиться не тільки під постійним контролем держави, а й під впливом та контролем міжнародних структур внаслідок посилення взаємозалежностей національних банківських систем. Як наслідок, значний вплив на регулювання ринку банківських послуг

створює не тільки держава, але й різноманітні міжнародні організації, зокрема, Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS), який займається регулюванням платіжних та розрахункових систем створюючи принципи роботи на ринку, група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей Financial Action Task Force (FATF), яка займається створенням світових стандартів та проводячи оцінювання на їх відповідність та інші[14, с. 117].

Ринковий попит, як конкурентна сила, може мати значний вплив на діяльність суб'єктів господарювання. У даному контексті регулююча роль НБУ полягає у захисті інтересів комерційних банків. Ринок банківських послуг характеризується великою кількістю потенційних та наявних споживачів, для яких Національним банком встановлюється ряд вимог. Здійснюючи оцінку кредитоспроможності позичальника для зменшення кредитного ризику комерційних банків, НБУ визначає показники, які слід врахувати при проведенні оцінки фінансового стану позичальника, а також фактори, які впливають на виконання позичальником свої зобов'язань за кредитом; встановлює економічні нормативи, які регулюють та обмежують ризикованість банківської діяльності. Наприклад, вимоги до ліквідності банку дозволяють підтримувати її на достатньому рівні з метою забезпечення якісної структури банківських активів.

Висновки до розділу 1.

За результатами проведеного у розділі дослідження досягнуто таких висновків:

1. Еволюція та становлення вітчизняного ринку банківських послуг України має хоч і нетривалу, втім насичену історію, яка відзначається постійною зміною асортиментної групи послуг. У різні часи домінували різні види банківських послуг. На початковому етапі розвитку банківських послуг домінували кредити, депозитні вклади та розрахунково-касові операції, і вже з появою інтернету стрімкими темпами почали з'являтися послуги онлайн банкінгу та впровадження пластикових карток. На сьогодні банки надають перевагу запровадженню інноваційних технологій по наданню банківських послуг.
2. Ринок банківських послуг порівняно з товарними ринками характеризується потужним впливом державного регулювання, насамперед з боку Національного банку України. Крім того вплив на державне регулювання ринку банківських послуг в Україні мають міжнародні організації, які займаються регулюванням платіжних систем та розробкою заходів захисту з відмивання грошей. Їх рішення детермінують політику Національного банку і в такий опосередкований спосіб чинять відчутний тиск на рівновагу на ринку банківських послуг в Україні загалом.

РОЗДІЛ II.

АНАЛІЗ СТАНУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

2.1. Інституційне середовище конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг

Формування вітчизняного банківського сектору з моменту його становлення і по сьогоднішній день пройшло багато трансформацій. Новою хвилею, яка спричинила необхідність поточного етапу реформування банківського сектору України стало підписання Угоди про асоціацію з ЄС, коли при вивченні відповідності національної системи валютного регулювання та валютного контролю вимогам Директиви Ради ЄС, було виявлено відсутність в Україні вільного руху капіталу. Так, українським банкам довелося стикнутись із новою конкуренцією на міжнародному ринку капіталів, до якої вони не були готові, що потребувало певного часу для вивчення та дослідження досвіду в новому напрямку.

Разом з цим на ринку майже відсутні відносно стабільні джерела постачання ресурсів та постійно зростаючий попит з боку юридичних та фізичних осіб, який би відповідав відсотковим ставкам, що гарантують адекватну маржу [15, с. 283]. Це негативно впливає на конкурентоспроможність українських банків у їх боротьбі з іноземними в умовах конкуренції, що зростає. Проаналізувавши загальний стан банківського сектору, можна побачити спадну динаміку кількості банківських установ, яка щоправда уповільнилася протягом останніх двох років.

Конкуренція в банківській системі є однією з рушійних сил в її розвитку, оскільки впливає на вартість надання банківських послуг,

доступність фінансових ресурсів, ефективність та швидкість трансформації заощаджень в інвестиції через банківську систему, визначає її надійність та стабільність. Конкуренція в банківській системі сприяє пошуку оптимального співвідношення між рівнем концентрації активів та стійкістю банківської системи. Високий рівень концентрації капіталу в банківській системі призводить до зміни рівня процентної маржі банків, збільшення ризику монополізації банківського середовища. Але разом з тим поява великої кількості гравців на ринку банківських послуг підвищує ризик втрати стійкості банківської системи, знижується рентабельність банківського бізнесу, виникає загроза невідповідності ресурсної бази банків умовам виконання зобов'язань перед їх клієнтами. Саме тому розвиток організаційно-правових та інформаційно-аналітичних засад формування оптимального конкурентного середовища в банківській системі України є необхідною передумовою виконання покладених на неї функцій в забезпеченні поступальної динаміки розширеного відтворення ВВП у відповідності до об'єктивних законів розвитку продуктивних сил і соціально-економічних відносин в суспільстві.

Конкуренція на ринку банківських послуг значно відрізняється від конкуренції на інших ринках - товарних чи фінансових. Формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг має специфіку порівняно з іншими ринками, що обумовлена організаційно-правовими та інформаційно-аналітичними особливостями сучасного банківництва, функціями банків в економічній системі, впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів на світовому фінансовому ринку.

Основними факторами для розвитку конкуренції в сфері банківських послуг є:

- економічні фактори: доходи, витрати, а також темпи зростання цих показників населення; рівень інфляції; рівень безробіття; ефективність функціонування банківської системи; частка державного сектору економіки; відсоткові ставки рефінансування банків НБУ; індекси споживчих цін та ін.
- політичні фактори, які також мають вплив на розвиток національної банківської інфраструктури. Відсутність політичної стабільності, чіткої довгострокової програми уряду, значний вплив політизованості більшості економічних рішень призводить до послаблення регуляційної ролі держави у банківській сфері.
- правові фактори: закони, підзаконні та нормативно-правові акти, правила гри та обмеження, які визначають межі та основні інструменти державного регулювання банківської інфраструктури.
- соціокультурні фактори: зайнятість населення, рівень соціального захисту та гарантій, структура та менталітет населення. Це ті соціальні чинники, які, з одного боку, стимулюють розвиток конкуренції, а з іншого, - є критерієм визначення спрямованості заходів держави щодо ефективного впливу на банківський бізнес та його інфраструктуру.

У багатьох країнах за розвитком конкуренції та обмеженням монополістичної діяльності учасників ринкової економіки та банківництва здійснюють спеціально створені антимонопольні органи, які виконують наступні функції:

- розроблення заходів щодо створення конкуренції, демонополізації виробництва і обігу, розукрупнення високо монополізованих структур;
- комплексний аналіз стану ринків і конкуренції на них;

- експертизу нормативних актів, що стосуються функціонування ринку;
- підготовку пропозицій з питань удосконалення антимонопольного законодавства.

Законодавство про захист економічної конкуренції в Україні ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається із законів України “Про захист економічної конкуренції”, “Про Антимонопольний комітет України”, “Про захист від недобросовісної конкуренції”, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів.

В Україні функція реалізації антимонопольної політики щодо діяльності банків покладена на Антимонопольний комітет України, а НБУ лише опосередковано впливає на встановлення пропорцій у конкурентному банківському середовищі через систему вхідних бар'єрів, нормативів та обов'язкових умов діяльності комерційних банків. Можемо відзначити також вплив Незалежної асоціації банків України, Європейської бізнес асоціації та Американської торгової палати за допомогу у впровадженні системи моніторингу, що забезпечує контроль за дотриманням законодавства.

За Законом України «Про банки і банківську діяльність» в ст. 53 для забезпечення конкуренції у банківській конкуренції:

1. банкам забороняється укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг, встановлення процентних ставок та комісійної винагороди.
2. банкам забороняється встановлювати процентні ставки та комісійні винагороди на рівні нижче собівартості банківських послуг у цьому банку.

3. банкам забороняється вчиняти будь-які дії щодо впровадження у своїй практиці недобросовісної конкуренції.
4. факти недобросовісної конкуренції щодо надання банком тих чи інших банківських послуг або здійснення операцій є підставою для заборони цьому банку подальшого надання таких послуг або здійснення операцій [1].

Варто зазначити, що Україна взяла на себе зобов'язання щодо зменшення присутності держави у сфері банківських послуг. Аналіз європейського досвіду свідчить, що держава може втручатись у розвиток ринку банківських послуг у тих випадках, коли надання такої послуги на вільному ринку є неефективним, або коли подібне втручання сприяє розвитку і досягнення цілей суспільного інтересу.

«На українському ринку банківських послуг діє понад 70 банків. Отже, ринок є потенційно конкурентним. Незважаючи на це, до надання банківських послуг в окремих сегментах допущені лише банки державного сектору, для інших існують бар'єри. Серед ключових споживачів, щодо яких діють обмеження, – військові пенсіонери, переселенці, субсидіати, бюджетні установи та суб'єкти, що отримують бюджетні виплати, суб'єкти господарювання, що користуються спецрахунками (наприклад учасники ринку електричної енергії), тощо. Загалом мова йде більше ніж про 15 сегментів»[16]. В останні роки законодавством були встановлені і нові обмеження (виплата житлових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, виплата грошових компенсацій для отримання житла окремими категоріями осіб, грошова компенсація за «пакунок малюка», обслуговування депозитних рахунків для зарахування коштів, пов'язаних із примусовим виконанням рішень).

Подібний підхід до регулювання ринку банківських послуг стримує розвиток ефективної конкуренції та призводить до того, що приватні банки обмежені у можливості надання послуг на рівних та конкурентних умовах. В свою чергу споживачі не в змозі отримати послугу за принципом «ціна/якість». Скарги від таких невдоволених споживачів на це неодноразово надходили до АМКУ[16].

Банківську концентрацію, яка може вплинути на ринок банківських послуг, може бути здійснено лише за умови попереднього отримання дозволу АМК України, а також дозволу НБУ. Підставою для одержання дозволу є доведена неможливість виникнення монополізації або істотного обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині та відповідати всім вимогам прописаним в ЗУ «Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання» [17].

Протидія антиконкурентним практикам на ринку банківських послуг в Україні є дуже важливим завданням для органів державної влади. Антиконкурентними узгодженими діями є дії, що призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. Особа, що вчинила антиконкурентні узгоджені дії, але раніше за інших учасників цих дій добровільно повідомила про це Антимонопольний комітет України чи його територіальне відділення та надала інформацію, яка має суттєве значення для прийняття рішення у справі, звільняється від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій, передбаченої статтею 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції»[18]. Органи Антимонопольного комітету України на підставі вмотивованого клопотання в інтересах розслідування справи про порушення законодавства про захист

економічної конкуренції забезпечують конфіденційність інформації про особу.

Не може бути звільнена від відповідальності особа, що вчинила антиконкурентні узгоджені дії, але раніше за інших учасників цих дій добровільно повідомила про це Антимонопольний комітет України чи його територіальне відділення, якщо вона:

- не вжила ефективних заходів стосовно припинення нею антиконкурентних узгоджених дій після повідомлення про них Антимонопольному комітету України;
- була ініціатором чи забезпечувала керівництво антиконкурентними узгодженими діями;
- не надала всіх доказів або інформації стосовно вчинення нею порушення, про які їй було відомо та які вона могла безперешкодно отримати.

Узгоджені дії, які не призводять до суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку, чи в значній його частині, можуть бути дозволені Антимонопольним комітетом України, якщо учасники узгоджених дій доведуть, що ці дії сприяють:

- вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару;
- техніко-технологічному, економічному розвитку;
- розвитку малих або середніх підприємств;
- оптимізації експорту чи імпорту товарів;
- розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари;
- раціоналізації виробництва.

Уряд України може дозволити узгоджені дії, на які Антимонопольним комітетом України не було надано дозволу, якщо учасники узгоджених дій

доведуть, що позитивний ефект для суспільних інтересів переважає негативні наслідки обмеження конкуренції.

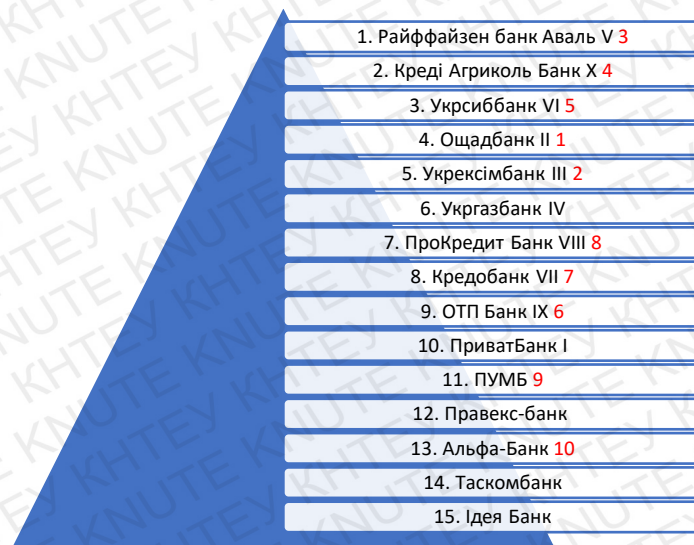
При цьому, передбачений законодавством дозвіл Уряду України на узгоджені дії не може бути наданий, якщо:

- учасники узгоджених дій застосовують обмеження, які не є необхідними для реалізації узгоджених дій;
- обмеження конкуренції становить загрозу системі ринкової економіки[1].

В Україні існує можливість накладення чималих штрафів за антиконкурентні узгоджені дії, але цього недостатньо.

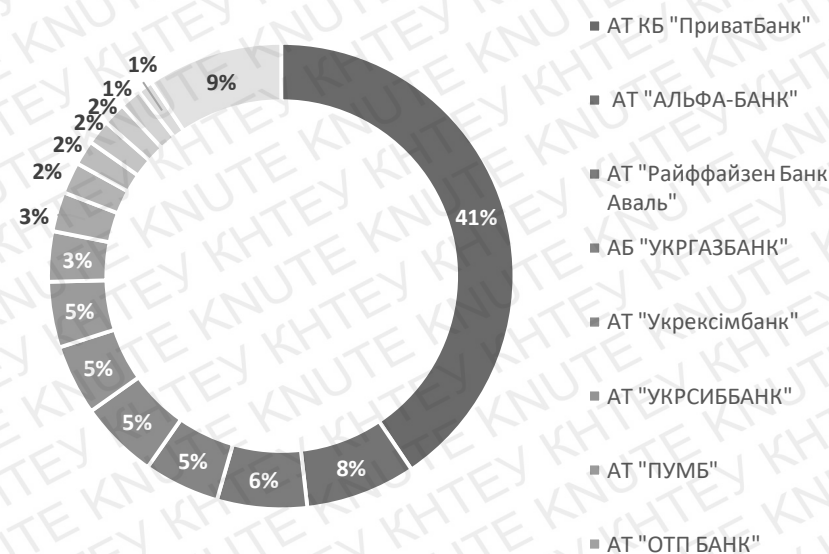
2.2 Динаміка структурних передумов розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України.

За даними Форіншурер [19], рейтинг найбільш надійних банків в Україні станом на січень 2020 року має наступний вигляд (Рис. 1) Проте, варто зазначити, що це загальний рейтинг надійності, який сформовано на основі офіційної статистики, при цьому бралась до уваги здатність банку терміново повернути депозити вкладникам при виникненні у нього фінансових проблем, а також рівень підтримки акціонерів і держави. Та, в своєму виборі банку фізичні та юридичні особи в Україні користуються різними факторами, тому якщо говорити про диференційовану надійність, то такі дві групи осіб оберуть різні банки (римська цифра після назви банку позначає позицію банку в рейтингу надійності для фізичних осіб, арабська – для юридичних осіб).

Рис. 1. Рейтинг найбільш надійних банків в Україні, січень 2020 року

Джерело: складено автором за даними [19].

Рис.2. Розподіл депозитів фізичних осіб між банками в Україні, 01 квітня 2020 р.

Джерело: побудовано автором за даними НБУ [20]

При цьому слід зазначити, що конкуренція у цьому секторі є неоднорідною. Вона охоплює набагато ширше коло суб'єктів господарювання, ніж самі банківські установи. До установ, які можуть створювати конкуренцію банківським послугам можна віднести наступні установи, із зазначеними їхніми конкурентними позиціями:

- 1) кредитні союзи: швидке отримання готівки, привабливі відсоткові ставки, наближеність до позичальників;
- 2) ломбарди: швидке надання кредитів на термінові потреби, менш ризикова діяльність, гнучкий графік роботи;
- 3) фінансові компанії: вузька спеціалізація, привабливі відсоткові ставки;
- 4) страхові компанії: депозитні вклади, застрахована фінансова діяльність;
- 5) поштові відділення: доступність в більшості віддалених населених пунктів;
- 6) краудфандингові платформи: фінансові вкладення та отримання в майбутньому доходів.

Формування банківських конкурентних переваг відбувається під впливом різних чинників, таких як: попит на ринку, обсяг мережі філіалів, складність послуг, імідж та репутація банку, зручність розташування банку, ступінь стандартизації банківських послуг, рівень розвитку інформаційних технологій, наявність вхідних та вихідних бар'єрів на ринку, різноманіття стратегій різних банків, кількість та потужність банків на ринку.

Також відзначимо, що значна частка державного сектору обмежує конкуренцію на ринку банківських послуг. Зростання частки держави в банківському секторі відбулося після переходу ПриватБанку у державну власність. На кінець III кварталу 2019 року частка банків з державним капіталом становила 54% у чистих активах сектору та 63% у депозитах

фізичних осіб. Система корпоративного управління державних банків була докорінно змінена в частині встановлення принципів та механізмів відповідно до кращих світових практик та Зasad стратегічного реформування державного банківського сектору, схвалених Кабінетом Міністрів України 21 лютого 2018 року[21, с.7].

Проаналізуємо ринок банківських послуг в Україні в динаміці за допомогою Індексу Херфіндаля – Хіршмана та коефіцієнту ринкової концентрації.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана — індикатор, який визначає концентрацію суб'єкта на певному ринку. Цей індекс набуває значень від 0 до 10 000 (або від 0 до 1). Він являє собою суму квадратів ринкових часток усіх компаній певної галузі, причому більше значення індексу означатиме більш концентрований ринок.

- індекс набуває значень нижче 1000 (0,1) — незначна концентрація ринку,
- індекс набуває значень від 1000 (0,1) до 2000 (0,2) — середня концентрація ринку,
- індекс набуває значень вище 2000 (0,2)— висока концентрація ринку [22].

Коефіцієнт ринкової концентрації – сума ринкових часток декількох найбільших фірм на ринку. Світовий досвід антимонопольного регулювання засвідчує доцільність розрахунків коефіцієнта ринкової концентрації для 3, 4, 6, 8, 10, 25, 50 і навіть для 100 найбільших суб'єктів господарювання. У Франції зазначений показник розраховується для 4, 8, 20, 50 та 100 найбільших підприємств галузі; у Канаді, Німеччині, Англії – для 3, 6, 10, 20 найбільших підприємств[23, с. 116-117].

Доцільність використання коефіцієнтів ринкової концентрації для оцінки конкурентного середовища в Україні зумовлена тим, що певні значення CR3 і CR5 виступають як юридичні факти, які враховуються при

визначенні монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. Відповідно до ст. 12 Закону України "Про захист економічної конкуренції" ринкова частка одного суб'єкта господарювання, яка перевищує 35%, частка трьох суб'єктів господарювання, яка перевищує 50%, та частка п'яти суб'єктів господарювання, яка перевищує 70%, є однією з умов, за наявності якої становище суб'єкта господарювання на ринку може бути визначено як монопольне (домінуюче) [24].

Для оцінки структурних передумов розвитку конкуренції на ринку банківських послуг в Україні та за відсутності індивідуальної статистики по банкам за 2019 рік, проаналізуємо динаміку рівня його концентрації в період з 2010 по 2018 рік за допомогою коефіцієнту ринкової концентрації трьох та п'яти банківських установ (табл.1) та індексу Херфіндаля-Хіршмана (табл.2):

Таблиця 1

Динаміка індексу концентрації трьох і п'яти банківських установ України за період з 1 січня 2010 року по 1 січня 2018 року, %

Показник	Січень 2010 року	Січень 2011 року	Січень 2012 року	Січень 2013 року	Січень 2014 року	Січень 2015 року	Січень 2016 року	Січень 2017 року	Січень 2018 року
Індекс концентрації трьох (CR3) банківських установ									
Активи	23,26	26,07	27,90	30,73	32,28	34,83	46,34	48,08	50,27
Зобов'язання	21,99	24,82	26,93	30,52	32,59	34,20	47,38	35,89	52,09
Капітал	31,22	33,37	33,52	31,89	30,56	39,83	51,85	31,84	36,11
Кредитний портфель	23,12	26,48	28,81	29,57	29,57	32,36	42,79	33,28	32,61
Індекс концентрації п'яти (CR5) банківських установ									
Активи	34,76	36,82	36,59	38,63	40,01	43,41	55,03	57,04	60,54
Зобов'язання	33,97	36,00	35,66	38,61	40,72	42,94	56,57	44,03	62,36
Капітал	39,72	41,57	41,93	38,72	36,04	47,14	63,12	43,62	46,31
Кредитний портфель	36,06	37,48	38,64	37,57	37,98	41,89	54,46	45,96	44,44

Джерело: [25]

З таблиці 1 видно стрімке зростання рівня ринкової концентрації по ринку банківських послуг в цілому та у групі лідерства зокрема, насамперед

в депозитному сегменті, де частка трьох найбільших банків зросла більше, ніж вдвічі (з 21,99% до 52,09%). У кредитному сегменті зростання значно менше, але теж помітне. Йдеться про понад 10 відсоткових пунктів, тоді як середня частка на цьому ринку не перевищує 2%.

Різкий розрив між групою лідерства (у складі трьох найбільших банків) та їх найближчими послідовниками (четвертим та п'ятим найбільшими банками), сумарна частка яких у 3-5 разів є меншою за частку лідерів) свідчить на користь формування на ринку олігопольної структури з наявністю групи домінуючих банків, що формують жорстке олігопольне ядро.

Таблиця 2

Рівень концентрації банківської системи України за індексом Херфіндаля-Хіршмана

Показник	Січень 2010 року	Січень 2011 року	Січень 2012 року	Січень 2013 року	Січень 2014 року	Січень 2015 року	Січень 2016 року	Січень 2017 року	Січень 2018 року
Капітал	0,0492	0,0500	0,1448	0,0449	0,0464	0,0718	0,1469	0,0543	0,0693
Активи	0,0390	0,0407	0,0426	0,0471	0,0517	0,2894	0,0911	0,0918	0,0988
Депозитний портфель фізичних осіб	0,0563	0,0602	0,0699	0,0725	0,0782	0,0841	0,1493	0,1526	0,1715
Депозитний портфель юридичних осіб	0,0402	0,0417	0,0398	0,0441	0,0399	0,0516	0,0716	0,0851	0,0822
Кредитний портфель фізичних осіб	0,0563	0,0602	0,0699	0,0725	0,0782	0,0841	0,1238	0,1151	0,1330
Кредитний портфель юридичних осіб	0,0443	0,0510	0,3665	0,0531	0,0533	0,0651	0,1001	0,0650	0,0668

Джерело: [25]

Підтвердження цієї точці зору знаходимо, аналізуючи дані таблиці 2, де наведено динаміку індексу Херфіндаля –Хіршмана за той же період. Незважаючи на очевидність зростаючого тренду, абсолютні значення індексів є досить низькими, що пояснюється чисельною конкурентною периферією ринку, тоді як в депозитному сегменті останніми роками спостерігається помірна концентрація, обумовлена переходом ринку до олігопольної організації.

Найвищий рівень концентрації спостерігаємо в сегменті депозитів для фізичних осіб, де беззаперечним лідером є АТ «КБ «Приватбанк» з часткою ринку у 41% (рис.2). Його найближчий послідовник АТ «Альфа-банк» займає частку у понад 5 разів меншу. Таке ж значення коефіцієнта структурного лідерства є достатнім для встановлення структурних передумов одноосібного домінування на ринку. Якщо додати сюди лідерство АТ «КБ «Приватбанк» у рейтингу надійності, сформованому за оцінками фізичних осіб (рис.1), то очевидним стає і його поведінкове домінування на ринку.

Висновки д розділу 2.

За результатами проведеного у розділі дослідження досягнуто таких висновків:

- Регуляторна діяльність НБУ, рішення Кабінету Міністрів України щодо покладання спеціальних обов'язків на окремі банки, націоналізація одного із найбільших комерційних банків України – КБ «Приватбанк» в умовах контролю держави над другим найбільшим – АТ «Ощадбанк», чинять деформуючий вплив на інституційне середовище конкуренції на ринку,

обмежуючи часом свободу конкуренції на ринку банківських послуг України в цілому та в межах окремих його сегментів зокрема. При цьому урівноважуючий вплив АМКУ є недостатнім.

- За результатами розрахунку показників концентрації для ринку банківських послуг України за допомогою CR3 та CR5 можна стверджувати про послідовне формування на ринку олігопольної структури з наявністю групи домінуючих банків насамперед в депозитному сегменті, що формують жорстке олігопольне ядро. Підтвердження цим результатам ми маємо проаналізувавши ринок за допомогою індексу Херфіндаля –Хіршмана. Якщо такі темпи концентрації ринку збережуться й надалі конкуренцію на ринку буде суттєво обмежено.

РОЗДІЛ 3.

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Причини втручання держави у хід банківської конкуренції пов'язані з наявністю в ній позитивних і негативних зовнішніх ефектів. Перші визначаються тим, що банківська конкуренція є суспільним благом, другі – наявністю високого системного ризику в банківській сфері. Таким чином, державні заходи, спрямовані на регулювання банківської конкуренції, є необхідними.

При цьому до надання банківських послуг в окремих сегментах допущені лише банки державного сектору, а для інших існують бар'єри. Існує необхідність формування умов для розвитку конкуренції між банками всіх форм власності за рахунок їхніх власних досягнень. Тобто бар'єри вступу на закриті сегменти ринку повинні бути піддані критичному аналізу з точки зору доцільності їх існування. За певних умов вони можуть бути переглянуті.

За конкурентні умови для всіх банків виступає НБУ. Незалежна асоціація банків України також зазначає, що підстави для надання банкам державного сектору виключних прав відсутні. З метою покращення конкурентного середовища при регулюванні ринку банківських послуг Антимонопольним комітетом України направлено пропозиції Кабінету Міністрів України щодо надання доручення центральним органам влади зменшити та/або усунути бар'єри для розвитку конкуренції в окремих сегментах ринку банківських послуг. Зокрема, пропонуються такі заходи:

- перевірка доцільності та інших підстав збереження бар'єрів;

- внесення на розгляд Кабінетом Міністрів України пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів в частині скасування виключних прав банків державного сектору на обслуговування секторів, суттєвих ризиків для яких не прогнозується;
- внесення на розгляд Кабінетом Міністрів України пропозицій щодо запровадження конкурентних механізмів відбору банків, які обслуговуватимуть ті сегменти, щодо яких існують суттєві ризики.

Результатами має стати підвищення якості надання банківських послуг за рахунок інтенсифікації конкуренції у раніше закритих сегментах ринку[16].

Також, стратегічною ціллю розвитку фінансового сектору України є стимулювання розвитку платіжної інфраструктури для здійснення безготівкових операцій, у тому числі у сільській місцевості та у віддалених територіях, що призведе до збільшення кількості банківських послуг простимулюючи конкуренцію на ньому, включає в себе:

1. на законодавчому рівні сприяти затвердженню нормативних вимог для суб'єктів господарювання (включно з державними установами та комунальними підприємствами) щодо забезпечення можливості проведення безготівкових розрахунків з оплати товарів або послуг;
2. зменшити ліміт розрахунків готівкою та удосконалити систему контролю за ними;
3. розробити на законодавчому рівні розширені можливості використання корпоративних карток;
4. сприяти зменшенню частки готівкового обігу на користь безготівкового;
5. перевести платежі на користь держави у цифрові канали;
6. впровадити нові моделі віддаленої ідентифікації та верифікації клієнта;

7. забезпечити механізм доступу фінансових установ до ідентифікаційних даних клієнтів у державних реєстрах;
8. регламентувати використання різних видів електронних підписів клієнтів фінансових установ[21, с. 62-63].

«Сьогодні банківська сфера сильно залежить не лише від поточної ситуації, а й саме від очікувань. Емпіричні дослідження сучасної теорії та практики регулювання монетарної сфери зарубіжними центробанками дають підстави стверджувати, що необхідною передумовою підвищення ефективності функціонування НБУ є відновлення довіри у банківському секторі України. Щодо цієї тези, то питання довіри у монетарній сфері набуло актуальності у зв'язку із розширенням використання центробанками багатьох країн такого інструменту, як “вербальні інтервенції”. Цим терміном називають різні форми офіційних повідомлень від представників органів монетарної влади щодо їх діяльності та намірів. Мета таких повідомлень – формування раціональних очікувань і поведінки учасників ринку, а також відповідний вплив на процентні ставки, стабілізацію валютного курсу, збереження вартості активів, піднесення ділової активності. Більш того, МВФ вже багато років у звітах про фінансову стабільність рекомендує центробанкам посилювати використання вербальних інтервенцій разом із традиційними інструментами. Тому важливим завданням НБУ є відновлення довіри до банків. НБУ у своїх програмних документах демонструє усвідомлення тенденцій зростання ролі комунікаційної політики у сучасній практиці монетарного регулювання. Офіційні публічні повідомлення від нашого регулятора стали виходити частіше, але їх ефективність залишається незадовільною. Зокрема, повідомлення, які НБУ продукує для впливу на учасників валютного ринку, не є планомірними, відстають від подій і, головне, мають слабкий вплив на поведінку ринку. Однією з головних

причин цього слід вважати низький рівень довіри учасників ринку до діяльності НБУ, про що свідчить низка досліджень у цій сфері. За результатами цих досліджень баланс довіри/недовіри до НБУ у червні 2018 р. схилився у бік недовіри, яку висловлювали 62,1% громадян, трохи нижчим є рейтинг довіри до банків (-69,6%). Цілком справедливо, що за такого рівня довіри/недовіри ефективність сучасних інструментів монетарної політики НБУ не може бути дієвою щодо широкого кола учасників ринку. Малий бізнес і населення країни дистанціювалися від банківського ринку, і це призвело до його стиснення. Водночас населення є одним із основних постачальників капіталу на фінансовий ринок і споживачем кредитів на розвиток малого та середнього бізнесу» [26, с.34].

Ринкова динаміка свідчить про поступове послаблення конкуренції на ринку, але на противагу цій тенденції можна привести аргументи щодо ускладнення конкурентних відносин у банківському секторі. Шукаючи способи адекватної відповіді на структурне домінування, банківські установи все частіше вдаються до диференціації та інших способів нецінової конкуренції, що стає новою детермінантою конкуренції на ринку банківських послуг. Вона охоплює:

1) розвиток інновацій та технологій. Адже, якщо раніше, щоб отримати певну банківську послугу потрібно було просидіти в відділенні багато часу, зібрати велику кількість документів (це могло займати від кількох днів до кількох тижнів), то розвиток інновацій дав свій позитивний вплив на це, і тепер люди користуються послугами банку, по кілька років не відвідуючи його відділення. Це – набагато зручніше і викликає менших затрат часу та інших ресурсів, є актуальним в період тимчасових обмежень, спричинених пандемією COVID19, тому в майбутньому «вижити» зможуть лише ті структури, які запровадять ефективні системи онлайн банкінгу. Окрім

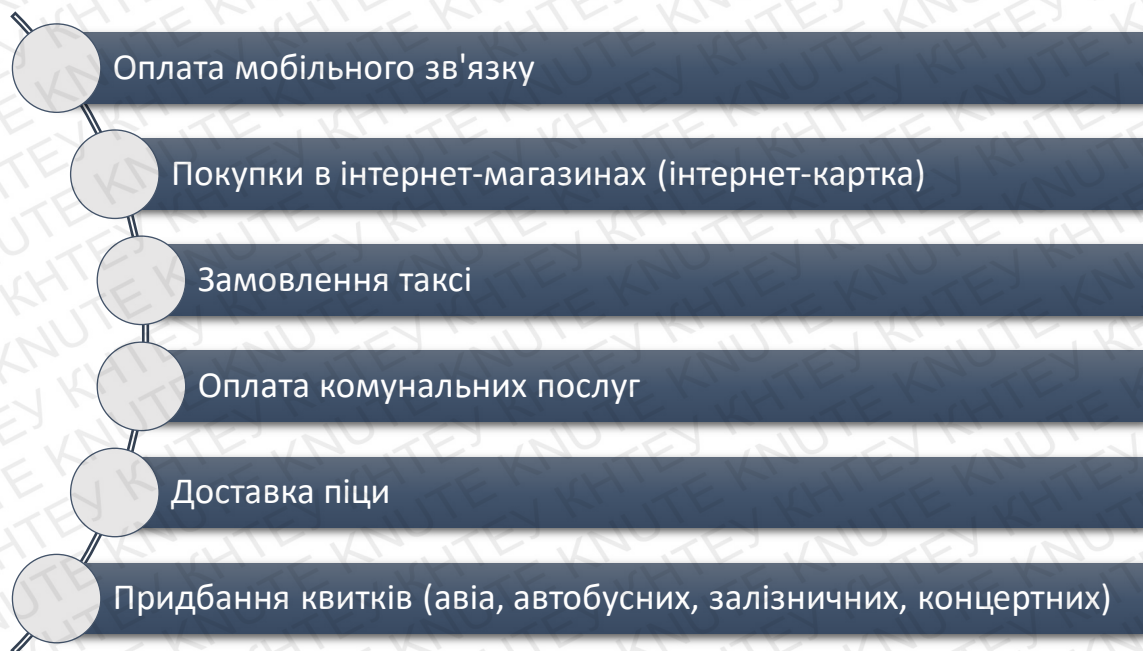
законодавчого поля, вагомими об'єктивними чинниками, що обумовлюють труднощі інноваційного розвитку банків є:

- недостатній розвиток інноваційної інфраструктури в країні та її низький інноваційний потенціал;
- недостатня кількість інформації про кращі зразки сучасних технологій у банківському бізнесі розвинутих країн;
- обмежені фінансові і технологічні можливості банківських установ, що відображається на можливостях оперативно реагувати на запити ринку щодо новітніх банківських послуг;
- високий рівень усіх видів ризиків ведення бізнесу (політичні, фінансові, валютні, інвестиційні) та пов'язана із ними невизначеність строків реалізації інноваційного процесу;
- відсутність ефективно й узгодженої державної інноваційної політики, в тому числі і у фінансовій сфері, що зачіпає інтереси вітчизняних комерційних банків.

В умовах зростаючої конкуренції на фінансових ринках банківські інновації будуть, передусім, спрямовані на залучення нових і утримання існуючих клієнтів, а також на розширення спектра банківських послуг і вдосконалення технологій їх надання відповідним споживачам[27,с. 22].

2) урізноманітнення банківських послуг небанківськими продуктами. Так, до банку клієнти вже почали мати набагато більше причин для звернень, так як одна установа стала спроможною вирішити разом кілька питань, які стоять перед клієнтом. На даний час, основними послугами, які можуть надавати банківські установи, з метою покращення свого рівня конкурентоспроможності, являються наступні (крім прямих банківських послуг) (Рис. 1):

3) гармонізація українського банківського сектора з європейськими стандартами. Так, жорсткий нагляд і контроль за банківською діяльністю трансформуються у послаблення нагляду Національним банком України за діяльністю комерційних банків у цілях вільного переміщення грошових потоків в межах та за межами території держави [29].

Рис. 1. Основні види послуг небанківського характеру, які можна отримати з допомогою банку

Джерело: узагальнено автором на основі джерел [28, 29].

Програма дій НБУ на 2020 рік [29] була суттєво переглянута в бік послаблення жорсткості контролю у зв'язку із виникненням та поширенням пандемії коронавірусної хвороби. Зокрема йдеться про:

- встановлення умов «кредитних канікул»;
- план та рекомендації щодо реструктуризації кредитів;
- кредити, які підлягають реструктуризації, не вважатимуться такими, на які поширюються окремі ознаки дефолту;

- зниження облікової ставки НБУ [28].

Виконання даних рекомендацій НБУ дасть змогу в сучасних кризових умовах, які виникли в результаті поширення пандемії в Україні, показати своїм клієнтам лояльність банку та вміння йти на поступки у важкі економічні часи, що в свою чергу позначиться на створенні належних позитивних характеристик банківських установ з боку клієнтів та дасть змогу збільшити рівень довіри громадян до ринку банківських послуг в Україні, запобігти масовим банкрутствам банків, особливо дрібних та як наслідок надмірній концентрації ринку банківських послуг в посткризовий період, зберегти достатні передумови для інтенсифікації конкуренції на етапі посткризового відновлення економіки України.

Підсумовуючи, можемо виділити основні чинники, які необхідні для стимулювання конкуренції:

- створення нормальних цивілізованих умов для ведення банківського бізнесу; розбудова фінансово потужної, прибуткової і стабільної банківської системи, яка ефективно виконує свою основну функцію;
- оптимальний перерозподіл капіталу в економіці для кредитування реального сектору, фінансового забезпечення досягнення макроекономічних пріоритетів, зокрема інтенсивної високотехнологічної індустріалізації, розвитку інфраструктури, науки, освіти і добробуту населення в цілому;
- обмеження або усунення інституційної монополії державних банків у визначених сегментах ринку спеціалізованих банківських послуг;
- покращення рівня захищеності прав власності, прав кредиторів, захищеність від непрозорих та непередбачуваних дій регулятора; захищеність від рейдерських захоплень;

– диференціація кола банківських послуг та урізноманітнення банківських послуг небанківськими продуктами;
відновлення довіри до банківського сектору України, що дасть можливість довгострокового бізнес – планування, поповнення клієнтської бази фінансово потужними платоспроможними клієнтами; стабільна робота на конкурентному банківському ринку, зокрема на міжбанківському, вільний доступ всіх банків до рефінансування НБУ на основі чітких прозорих критеріїв;

Висновки до розділу 3

За результатами проведеного у розділі дослідження досягнуто таких висновків:

- Стимулювання розвитку конкуренції на ринку банківських послуг в Україні є дуже важливим завданням для органів державної влади. Банки є суспільним благом, які є провідниками економічної політики, утримують велику кількість довгострокових коштів у межах різних схем, видають населенню і підприємствам кредити, що збільшує споживання та інвестиції та є одним із найбільших сховищ суспільства.
- Для вітчизняного ринку банківських послуг є важливим реалізація стратегії розвитку фінансового сектору України 2025, що покращить платіжну інфраструктуру. А також, прийняття рекомендацій Кабінетом міністрів України, які направив АМКУ щодо надання доручення центральним органам влади зменшити та/або усунути

бар'єри для розвитку конкуренції в окремих сегментах ринку банківських послуг.

- Для стимулювання конкуренції на ринку банківських послуг перш за все необхідно створити цивілізовані умови для ведення банківського бізнесу, покращити рівень довіри та захист прав власності. Міжнародні угоди та асоціація з ЄС дають надії, що ці реформи відбудуться.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного випускного кваліфікаційного дослідження розвитку конкуренції на ринку банківських послуг України, зроблено наступні висновки:

1. Банківські послуги є важливою частиною функціонування ринкової економіки та задоволення суспільних благ населення держави. Еволюція банківських послуг набула найбухливішого розвитку в Україні починаючи з 1988 року та пов'язана з етапами розвитку українського суспільства. Якщо на початку лідерами серед банківських послуг були кредити, ощадні вклади та розрахунково-касові операції, то на сьогодні банки спрямовані на розробку нових послуг, які знизять собівартість та покращать якість продукту. Основними чинниками, які вплинули на формування та розвиток ринку банківських послуг в Україні є: відкритість національних ринків, глобалізаційні процеси, розвиток міжнародного ринку капіталів, виникнення міжнародних організацій.

2. Всі види банківських послуг підлягають державному регулюванню мета якого є забезпечення нагляду за роботою фінансових установ і захисту прав споживачів. Головним регулюючим органом виступає Національний банк України, який має сприяти стабільності на ринку банківської системи та створення умов для економічного зростання, а також підтримувати політику Кабінету Міністрів України. Вплив на державне регулювання ринку банківських послуг мають також міжнародні організації, які займаються регулюванням платіжних систем та розробкою заходів захисту з відмивання грошей.

3. Конкуренція на сучасному банківському ринку виступає основним стимулом, що сприяє постійному прогресу в банківській справі,

трансформації відносин банку з клієнтами і максимальному наближенню його роботи до вимог ринку. Функція реалізації антимонопольної політики покладена на Антимонопольний комітет України, а НБУ впливає на встановлення вхідних бар'єрів, нормативів та умов для діяльності комерційних банків. На жаль, сьогодні бар'єри для входу в окремі сегменти ринку банківських послуг інституційно завищені, що свідчить про наявність негативного ефекту відповідного регулювання на конкуренцію на ринку банківських послуг України.

4. Проаналізувавши ринок банківських послуг України за допомогою індексу концентрації трьох та п'яти банківських установ, а також індексу Херфіндаля –Хіршмана було визначено, що в період з 2010 по 2018 роки відбувалося стрімке зростання рівня концентрації по ринку банківських послуг, насамперед в депозитному сегменті, де частка трьох найбільших банків зростає з 21,99% до 52,09%. Розрив між групою лідерства та їх послідовниками свідчить про формування олігопольної структури на ринку..

5. Для стимулювання розвитку конкуренції на ринку банківських послуг перш за все необхідні рішучі дії з боку держави щодо реалізації запланованої стратегії розвитку фінансового сектору, а також щодо усунення бар'єри для розвитку конкуренції в окремих сегментах ринку банківських послуг, створення цивілізованих умов для ведення банківського бізнесу, покращення рівня довіри до банківської системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 2001. Редакція від 03.07.2020. № 2121-III [Електронний ресурс]- Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14?utm_medium=email&utm_addrid=pM0a7ThzfCFrOooj60ydxQ==&utm_source=privatbank&utm_term=092292&utm_jeref=201021BC69755322&utm_positionUrl=1&
2. Марценюк-Розарьонова О.В. Аналіз сучасного стану ринку банківських послуг в Україні та напрямки його розвитку: стаття. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»-2018р. 1-6 с. [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/45.pdf
3. Матук Ж. Фінансові системи Франції та інших країн: за ред. проф. Л. П. Павловой. – Т. 1 Банки. Книга 1. – 2004. –247 с.
4. Банківські операції: за ред. В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янської. Київ. 2006. –256 с.
5. Данилова Ю.Ю. Особливості розвитку світового ринку банківських послуг: стаття. аспірант КНУ ім. Тараса Шевченка, Київ – 2015
6. Горбач Л. М., Каун О. Б. Ринок фінансових послуг: Навчальний посібник 2011 р. Київ. – 425с.
7. Олещук М. Еволюція становлення та прогноз розвитку ринку банківських послуг України. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. – 2011. – вип. 7 / 4с.

8. Корецька Н. І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування: стаття. Економічний форум. – 2014. – № 1. – с. 196–204
9. Ткачук В.О. Маркетинг у банку : навч. посіб. / В.О. Ткачук. – Тернопіль: «ТАЙП», 2010. – 270с.
10. Васильєва Т.А. Маркетинг у банку/ навчальний посібник/ за заг. ред. проф. Т.А. Васильєвої ; Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко, І.О. Школьник та ін., 2014. – 353с.
11. Удалов Т.Г. Конкурентне право України. 2004. – 496с.
12. Коваленко М. Державне регулювання банківського сектору економіки України: стаття. Харків – 2011 р.
13. Державне Антимонопольне Регулювання Лагутін В.Д. , Боровик Ю.І., Вертелева О.В та ін. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 480с.
14. Давидкова Н.М. Концепція регулювання ринку банківських послуг в Україні: стаття. *Гроші, фінанси і кредит*. 2016. —118-122
15. Salo I.V. and Miroshnichenko O.V. (2012), "Bank Competitiveness Management System" No. 5, pp. 279—285.
16. Дослідження ринку банківських послуг: бар'єри на шляху розвитку конкуренції: Офіційний сайт Антимонопольного комітету України – 2020 від 02.11.2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://amcu.gov.ua/news/doslidzhennya-rinku-bankivskih-poslug-baryeri-na-shlyahu-rozvitku-konkurenciyi>
17. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання: Закон України від 2002р. Редакція від 21.01.2020 № z0284-02 [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02#Text>

18. Про захист економічної конкуренції: Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 12, ст.64) Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
19. Сайт «Все для Страхування» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://forinsurer.com/rating-banks>
20. Дані наглядової статистики. Офіційний веб-сайт Національного банку України. термінології [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision>
21. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/files/eMbmHjDsYNINdsE>
22. Глосарій банківської термінології: [Електронний ресурс]- Режим доступу: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123332&cat_id=123332
23. Мочерний С. В., Єрохін С. А., Каніщенко Л. О. та ін. Основи економічної теорії : навчальний посібник/ за ред. С. В. Мочерного. — К.: ВЦ «Академія», 1997. – 464 с.
24. Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Офіційний сайт Верховної ради України № 49-р від 05.03.2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02#Text>
25. Торяник Ж.І., Копилець В.І. Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності банку та банківських послуг: стаття. *Гроші, фінанси і кредит* с. 1189-1197 - 2018 [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/178.pdf

26. Луців Б. Дефібрилятори очікуваних змін у розвитку банківської системи України: уроки кризи: стаття. Доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль – 2019р. с.26-36
27. Дзюблюк О. Інноваційні вектори розвитку банківської системи: стаття. Доктор економічних наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль –2019 с.8-25
28. Сайт «Banker» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://banker.ua/officialrating/>
29. Стратегія Національного банку України. Програма дій 2020. Офіційний веб-сайт Національного банку України. [Електронний ресурс] – <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-oprilyudniv-programu-diy-na-2020-rik>